

Leven en lezen¹

Dr. K.H. Miskotte

De bedoeling van deze voordracht² is heel eenvoudig: elkander nog eens te herinneren aan deze waarheid: dat wij als mensen van deze tijd het lezen niet kunnen missen, niet mogen nalaten. Juist in deze tijd van samengebalde realiteit – die moe is zich verder rekenschap te geven en weigert zich te laten doorlichten – in deze tijd, tegen deze tijd, ten slotte terwille van deze tijd moet een verborgen volk van lezers, bescheiden maar beslist, als in een lijdelijk verzet, standhouden. Wel zal menigeen vragen – en terecht! – : is het geen illusie te menen dat wij-in-doorsnee nog lezen kúnnen, dat wij de kunst van het lezen nog zouden verstaan. Is het niet zó dat degenen die een volslagen onvermogen aan de dag leggen een echte, levende, bewogen brief te schrijven en zich daarom op de telegramstijl werpen, ook geen boek meer kunnen lezen of het wemelt voor hun ogen tezamen tot een reclame van hoger aard, die zich schuift tussen de kolonnes van letters in beursbericht, op muurvlakken en hoog tegen de lucht, letters die marcheren op hen aan, die demonstreren aan hen voorbij, maar die alle zich bewegen om hén in beweging te brengen, om iets van hen gedaan te krijgen? En velen zijn geneigd, uit haat tegen de zogenaamde romantiek, dit onvermogen tot lezen en luisteren om te dichten tot een atletische levenshouding van verachting jegens stilte, ingetogenheid, wijsheid, verachting ook van het leed dat uit weten komt.

We zijn in onze zogenaamde cultuur al wel veel langer aan het sukkelen in dit opzicht (en spreken wij hierover anderen, dan spreken we meteen over een deel van onszelf) en daar waren om te beginnen de *nuchteren*, die de levende dialectiek van leven en lezen in de war hebben gestuurd, de tallozen voor wie het lezen, ook het lezen van een kunstwerk een ontspanning was, een uitstapje in het land van de dromen en overdrijvingen, de goedmoedigen die bij al³ de bewegingen van hun verstand de hogere actualiteit van het boek van zich afhielden, die bij voortduring geobsedeerd werden door de nevengeachte dat het leven! toch maar de eigenlijke werkelijkheid is en die zelden of nooit tot het besef kwamen dat het 'leven' dat zij bedoelden niets is dan het gemiddelde van de doorsnee-levenserváring. Zij verabsoluteerden het leven, achtten het lezen een luxe en konden niet verstaan dat de 'geest', die zich zó op het leven richt, niet veel anders is dan een wapen in de strijd om het bestaan, niet veel anders dan een bewustgeworden, losgeslagen instinct. Tenslotte is er welhaast niemand in wie deze nuchterling niet schuilt, althans onder hen die onder geen beding hun krant voor één dag ongelezen durven wegleggen.

Of daar waren de *sentimentelen* (en we zijn het bij tijden welhaast allen geweest uit pure reactie op de mechanisering van het leven) en zij gaven zich over aan wat zij schoonheid achtten, omdat het zo ver mogelijk verwijderd lag van de dagelijkse levensgang, zij wilden hun betere ik, hun eenzame zelf, dat door niemand begrepen werd, weerspiegeld zien in de sfeer van hun boek, ze herkenden zichzelf in een van de figuren van het boek en zagen eigen denkbeelden bevestigd in de dialoog. Het kwam eropaan diep te voelen, of beter: diep te

---

¹ *Gepubliceerd in het Christelijk Letterkundig Tijdschrift *Opwaartsche Wegen*, 11^e jg. nr. 7, september 1933, 222-233. Opgenomen in *In de gecroonde allemansgading*. Nijkerk: Callenbach 1946, 269-279. *Verzameld Werk* 12 (1999), 439-448. De laatste versie is identiek aan de eerste.

² Uitsproken voor de microfoon, radio-uitzending Algemeen Programma N.C.R.V.

³ *dit woordje niet in editie 1946.

voelen hoe diep men voelt. Ook voor de sentimentelen is het lezen niet een functie die nodig is om te leven en om het leven te kennen, zodat deze antipoden, de nuchteren en de sentimentelen, in hun miskennis van het lezen ten slotte bijeenbehoren.

Maar zie, helemaal aan de tegenovergestelde zijde stonden de *estheten*, die de schoonheid als een bovennatuur onderscheidden van de natuur en van al het gegevene, die in de schoonheidsbeleving als het ware wraak namen op de boosaardigheid van het leven en het leven – uit innerlijke aandrift tot zelfbevrediging – moesten kleineren, die feitelijk ook niet konden nalaten hun belevingen te larderen met de reminiscenties van hun lectuur. Op zijn schoonst en verschrikkelijkst was de esthetische opvatting bij hen die de functie van het lezen verstonden als een mystieke ladder, waarlangs men stijgen zou tot een leven boven alle leven, naast alle leven, om, kon het zijn, daar te blijven en weemoedig-verrukt te staren naar de ijdelheden hier beneden.⁴

Ik zei: met deze drie typen, de nuchteren, de sentimentelen en de estheten zijn we reeds lang aan het sukkelen, maar nu, in dit tijdsgewricht van de Europese beschaving, zijn we aangeland bij een type lezer of niet-lezer dat, half-onwillig, half-begerig, zich voelt aangesproken door raadgevingen en leuzen, door aanklachten tegen maatschappelijke misstanden en literair-aangeklede vertogen voor ‘huwelijk-in-kameraadschap’ enz. Hoe zullen wij het noemen, dit type? Er is iets van de nuchtere in en van de sentimentele en van de propaganda-verslinder, maar het lijkt ons waarschijnlijk dat hier een ouder type, dat heerste nog vóór de drie genoemden, in een nieuw gewaad voor ons staat, namelijk de *moralist*. In alle moraal nu sluimert een politiek, ja ten slotte een dictatuur. Waarlijk niet alleen in Rusland is de literatuur verpolitiekt en niet alleen in Amerika dient de literatuur om sociale denkbeelden ingang te verschaffen. Hier heerst trouwens ook zoiets als de wet van vraag-en-aanbod: een verdoving van de lezers enerzijds en *Le trahison des clercs* (Julien Benda)⁵ anderzijds. Maar het hangt alles tezamen met een storing welke intrad in de verhouding van denken en werkelijkheid, van leven en lezen. Spengler heeft de jonge dichters voorgesteld over te gaan van de lyriek tot de marine, wanneer zij de stem van de tijd wilden verstaan en gehoorzamen.⁶ Gorki daarentegen hoorde tot voor kort uit de mensenharten een nieuwe verzuchting naar het sprookje opgaan.⁷ Het eerste betekent een geesteloze verheerlijking van het leven, het tweede een geestrijke vlucht uit het leven. Merkwaardig, juist dát dualisme tussen geest en leven dat de kunst naar haar wezen verwerpen moet zal nu oppermachtig worden en onze overladen en gekwelde ziel nog meer verwarren.

Literatuur heeft een diep geheimenis: het is het geheimenis van haar deemoedige soevereiniteit. Lezen is daarom een heel bijzondere werkzaamheid, die in afzondering van

---

⁴ *Verwijst naar een regel uit het gedicht ‘Kinder-lyck’ van Joost van den Vondel (1632), opgedragen aan diens jonggestorven zoontje Constantijn. In: *De werken van Vondel*. Deel 3, 1627-1640. Amsterdam: Maatschappij voor goede en goedkoope lectuur 1929, 388.

⁵ *Naar de titel van het destijds spraakmakende boek (Paris: Grasset 1927), waarin de Franse filosoof Julien Benda (1867-1956) de Europese intellectuelen verweet hun maatschappelijke roeping te verzaken. Als *Het verraad van de intellectuelen* pas in 2018 (door Thijs Kleinpaste) in het Nederlands vertaald (Amsterdam: Amsterdam University Press).

⁶ *Oswald Spengler, *Der Untergang des Abendlandes*. München: Beck 1920, 57. [3048]

⁷ *Maksim Gorki over sprookjes in: *Unter Fremden Menschen*. Berlin: Uffstein 1918. [7673]

het leven wordt vervuld, een afzondering echter die wordt verkozen ter wille van het leven, zijn wijdsheid en zijn intensiteit. Lezen is een ascese en een retraite, uit angstige eerbied voor het leven, het is een vasten-van-de-daad, opdat wij leven en daad niet zouden laten vervlakken. Lezen is een belijdenis van ongelooft jegens het zogenaamde leven, dat is: tegen de gemiddelde levenservaring. Zonder het lezen wordt voor ons, die nu eenmaal geen natuurkinderen zijn, maar in voortdurende reflectie onze geest wenden, het leven steeds weer automatisch het zogenaámde leven, het bekende leven. Lezen is anderzijds een belijdenis van geloof, een akte van vertrouwen jegens het onbekende leven, jegens het leven naar zijn verborgen, door lawaai, denksleur en stof-van-woorden bedekte diepten. In overeenstemming daarmee hebben wij het boek te zien, als iets dat niets ván ons wil, maar integendeel iets vóór ons wil zijn, zonder op enige tegenprestatie te staan. Het veronderstelt alleen een en ander, namelijk bovenomschreven ongelooft en bovenbedoeld geloof. Geheel belangeloos her-innert ons het boek stelliger aan het leven dan het leven zelf. Het wil in ons herstellen een latente ontvankelijkheid, een onbevangenheid en een kinderlijke zin, die men misschien bij benadering en bij wijze van vergelijking onze genialiteit-in-de-dop zou kunnen noemen. Wie dit niet kent moet niet menen dat hij in het ‘volle’ leven staat, terwijl de anderen met bleke woorden omgaan. Het leven dat hij leeft is het vólle niet en ook hij bedient zich van gevormde woorden, namelijk van de neerslag of van de afval van een andere, nu vergane ‘literatuur’, die in zijn onderbewuste is blijven hangen. Aan de grootste, dat is: meest verdienstelijke mannen in het openbare leven merken wij tegenwoordig een manco, een tekort aan mildheid, lenigheid, humor, menselijkheid, dat voor een deel stellig hierop teruggaat dat zij de geestelijke akte van het lezen nimmer ernstig hebben beoefend, “seuls la lecture et le savoir donnent les belles manières de l'esprit” zegt Marcel Proust ergens⁸ – en het blijft voor alle tijden wáár en onze tijd met name levert slag op slag het bewijs uit het ongerijmde voor deze schijnbaar zo hovaardige en willekeurige stelling. Er zijn misschien geen dagen van onze jeugd waarin wij zo voluit geleefd hebben dan die waarop wij meenden het leven voorbij te laten gaan om in te keren tot een uitverkoren boek. En ieder die kwam stoorde, en alle geluid hinderde, en alles wat op die dag, tijdens de ongetelde uren, in de wereld gebeurde ging ons niet aan. Maar – bij het plotselinge, noodwendige einde van deze geestelijke oefeningen werd waarheid:

“Und wenn ich jetzt vom Buch die Augen hebe,
wird nichts befremdlich sein und alles grosz.
Dort draussen ist, was ich hier drinnen lebe
und hier und dort ist alles grenzenlos.”⁹

Dat waren hoogtijden in ons leven. Hadden we niet eerst geleefd, geleden en gestreden en vooral het heimwee naar de ware werkelijkheid gekend, wij zouden niets hebben verstaan en het boek was ons een banaal bulletin of een sensatie geweest. Nu echter een openbaring

---

⁸ *Marcel Proust in: ‘Sur la lecture. Préface du Traducteur.’ In: John Ruskin, *Sésame et les lys*. Traduction par Marcel Proust. Paris: Mercure de France 1906, 50. Oorspronkelijke uitgave: John Ruskin: *Sesame and Lilies*. London: George Allen 1865. M had in zijn bibliotheek een uitgave van 1917. [3370]

⁹ Rilke. *Uit het gedicht ‘Der Lesende’ (1901). In Rainer Maria Rilke: *Das Buch der Bilder*. 2. Buch, Teil 2. Berlin/Leipzig/Stuttgart: Juncker 1906, 149.

die ons helpt te léven, straks, intenser en waarachtiger. Een vóórteken daarvan lag reeds hierin dat wij ons vlak na het lezen zo diep verbonden hebben gevoeld met de naaste, met de aarde, met alle creatuur en haar lot. Na die uren konden wij niet vragen wat meer is : het leven of de schoonheid. Het werd een dwaasheid dit vragen, want wat wij voordien 'leven' noemden bleek het leven niet en de schoonheid die in onze fantasie als weelde lokte was streng van tucht en zond ons terug naar de mensen, om hen te eren en te dienen, omdat, zoal niet hun 'betere-ik', dan toch hun diepere wezen en wezenlijker levensleed ons openbaar werd. Alles was ánders dan wij wisten. Maar, eerlijk gezegd, dit laatste beheerste ons niet zolang wij vertoefden in de zacht-doorzongen stilte van het lezen zélf. O nee! onze schouwende geest ging óp in een geluk dat noch verleden noch doel kende noch kon kennen, de verbinding met het leven was als het ware ondergronds en kwam als met één slag ons tot bewustzijn, toen het einde van onze afgescheidenheid intrad. In de afgescheidenheid van het lezen waren wij zeer nauw verbonden geweest met de medemens, met ons medeschepsel, met het leven, doch op een wijze die ons voor ons bewustzijn ontgaat.

Intussen, zoals de nabetrachting van de schone uren ons naar onze medemensen verwijst en het geluk blijkt slechts gediend te hebben tot onze natuurlijke heiliging, zo kan de verwachting in het vervolg en de liefde voor de schoonheid, voor het schone woord met name, geen zuivere liefde zijn zolang deze alleen uit is op de geestelijke genietingen. Deze zijn inderdaad ontzaglijk, daarom zou het een onwerkelijke eis zijn dat de eenmaal ingewijde het geluksgevoel als motief geheel zou moeten uitschakelen. Maar anderzijds: wie het geluk zóekt, die vindt het niet. Het geluk is slechts te vinden waar een mens bezig is iets anders te achterhalen. Zo is het ook met het esthetische geluk: het wordt ons ten deel als een overschot, een surplus, wanneer wij de schoonheid omwille van haarzelf liefhebben, of, wat hetzelfde is: wanneer het ons te doen is om *kennis*. Want het schouwen dat de kunst leert is een vorm van kennis. De kunst is niet '*Erfindung*' maar '*Auffindung*'. Ook de zogenaamde scheppende verbeelding geeft een weg aan naar een onbekende wérkelijkheid. De schoonheid is te achten als iets dat 'werkelijk' 'bestaat', dat wil zeggen iets dat in zichzelf van oneindig hoger gewicht is dan de vreugde die het ons geeft.

Ook het discursieve, intellectuele kennen geeft immers vreugde, maar gelijk daar de vreugde afhankelijk is van het vorderen in het 'vinden' van de waarheid, zo is de vreugde-van-de-schoonheid ondergeschikt aan en het gevolg van een 'vinden' van de... werkelijkheid. Er leeft immers oneindig veel meer in ons dan wij weten. Slechts enkele, zeer bepaalde trekken van ons totaal-wezen komen als onze gestalte-voor-anderen naar voren en voor ons eigen bewustzijn komen daar slechts weinige trekken bij. Als wij, lezend, werkelijkheid 'vinden', dieper en wezenlijker dan wat onder de term 'werkelijkheid' of 'leven' tot nog toe door ons werd samengevat, dan behoort tot dit vinden in de eerste plaats dat wij mensen, menselijke driften en droefheden, daden en doodsverlangens verstaán, hoewel ze ons aanvankelijk als vreemd verschrikken. Dit verstaan is ongetwijfeld een vorm van zelfherkenning – in de omvatting van een bredere kennis, namelijk die van de menselijke 'natuur'. Bovendien geeft het medeleven met het begrijpen van de kunstenaar een eigenaardige dieptedimensie aan deze kennis, hier is immers een begrijpen ván het begrijpen mogelijk. De schijn van de 'gewone', geldende werkelijkheid wordt verdaan, wij

maken, lezend, mee hóe zij wordt verdaan, hoe donker en licht, daad en lot, onverklaard en ondoordringbaar (want kunst openbaart geen waarheid, geeft geen wereldbeschouwing) zich schikken tot een samenhang waarin de mensenkinderen verschijnen in hun wezens-wérkelijkheid, en zie: hoeren en tollenaars, vagebonden en schavuiten, ruwe bonken, die zo simpel gebouwd schenen en hunkerende vrouwen, die zo doorzichtig schenen, ze zijn allen anders en dieper dan wij vermoedden, dieper en nader verwant. En alle dingen hebben hun masker van gewoonheid afgelegd. En de 'omstandigheden' staan weer om de mensen heen in een schikking en samenhang, geordend door iets dat eerder 'voorzienigheid' heten mag dan hetgeen wij uit onze toevallige ervaring van de domme feiten aflezen en met deze hoge naam bestempelen.

Onze ogen mogen ook opengaan voor het bijzondere dat er verborgen is in de gewone mensen, de mensen met wie wij vroeger niet aan de praat kónden komen, omdat ze zo gesloten waren en zij met wie wij vroeger niet wilden aanpappen omdat we er niets aan vonden.

Wij kennen hen met een kennis die voller en preciezer is dan hetgeen de opeenstapeling van onze 'ervaringen' ons kon geven. Om iets van deze kennis te verkrijgen, waarin mede opgenomen is een vóorgevoel van de éénheid van het leven, móéten wij lezen. De vreugde die het ons geeft wordt ons dan een begeleidend verschijnsel, een glorieuze toegift. Ik behoef u niet te zeggen dat de kennis die de kunst ons geeft aristocratisch staat en vijandig tegenover de kennis van de levensdilettant, die alles zo eens mee wil maken. Het zal u duidelijk zijn dat in de akte van het lezen de wisselwerking, die in de oude middeleeuwse theologie veelvuldig werd bepeinsd, weer aan de orde komt, namelijk die tussen kennis en liefde. Het lezen veronderstelt eenzaamheid, maar een zo geïntensifieerde, in aandacht samengetrokken, in wil-tot-verstaan samengebalde dat zij in haar magnetische veld de levende werkelijkheid en de ware menselijke natuur binnentrekt. De liefde die uit deze kennis wast is dan ook van een andere orde dan die welke op ons gevoel of onze morele waardering is gebouwd.

Het merendeel van de lezende bevolking is overtuigd dat de schrijver om iets mee te delen een stof neemt, deze vervolgens in een vórm giet, waaruit de lezer door de functie van het lezen de inhoud weer uitdrinkt. De dichter gaat het echter ten slotte om de vorm die, zo weet hij, in de stof zelf, in het 'onderwerp' latent inwoont. Onze kennis wordt dan ook juist door die vorm, vormgeving of vormvinding gewekt. Daarom is het van belang dat wij onderscheidingen maken in de empirische wereld van de boeken en wel: tussen a) boeken die minder dan boeken zijn, b) boeken die boeken zijn, en c) die méér dan boeken zijn, al naar gelang de verhouding van 'inhoud' en 'vorm' zich daarin aan ons voordoet.

Tot de eerste groep behoren al die geschriften waarvan de wezenlijke waarde onafhankelijk van hun vorm geldigheid heeft en behoudt, dus als regel alle wetenschappelijke werken. Tot de laatste groep behoort met name de Heilige Schrift, waarin vorm en inhoud wel onlosmakelijk één zijn, maar samen verwijzen naar Gods eigen soevereine spreken. Het boek dat boek is rust in zichzelf, is in zichzelf voleindigd. Hiervan geldt Schopenhauers woord: "die

Kunst ist immer am Ziel"¹⁰. Het boek dat minder dan boek is vormt een deel van een heel volk, een heel leger of een hele bazaar van soortgelijke geschriften die dezelfde stof betreffen. Het boek dat méer is dan boek is eigenlijk niet om te lezen, maar om te hóren, het is als een stem die ons wégroept uit de levensonmiddellijkheid en uit al het onze, een stem die als het ware begeleid wordt door een andere stem: "wie oren heeft, om te horen, die hore!" [o.a. Mar. 4: 9]

Alleen het boek dat bóek is rekenen wij in engere zin tot de literatuur. Het is een schriftwerk ontworpen en uitgevoerd met het doel om onmiddellijk áls schriftuur, door zijn vorm, op de eenzaam en stil-voor-zich lezende medemens in te werken. Het is berekend voor de staat van isolement waarin zich de lezer begeeft en die men bijna een sacrale zou kunnen noemen. Op dit isolement nadruk te leggen is temeer nodig omdat de kunst van het woord in dit opzicht tegenover de andere kunsten in het nadeel is, dat haar materiaal, namelijk de taal, in tegenstelling met kleur en toonsoorten door alle mensen dagelijks wordt gebruikt. De eenvoudigste woordverbinding nu in een boek dat boek is betekent iets anders dan dezelfde woordverbinding in het dagelijkse verkeer. Daarom is het nodig spraak en taal te onderscheiden, 'gedruckte Sache' en boek, juistheid en waarheid, mededeling en openbaring, toevalligheid en noodwendigheid in de verhouding van vorm en inhoud van de gebruikte woorden. Anderzijds mogen deze onderscheidingen niet dogmatisch vastgelegd worden, zij dienen slechts om de soevereiniteit van de kunst, ook waar zij de 'gewone' woorden gebruikt, in ons bewustzijn te roepen en wakker te houden. Zij zijn vooral een afweer, en dat wel voornamelijk tegenover de krant, die ons het schrikkelijke en heerlijke wonder van het leven als gemengd nieuws komt opdienen. De rol van de pers in onze westerse beschaving is wel bij uitstek tragisch. De humane bedoelingen van haar oorsprong zijn verkeerd in een stelselmatige moord op de eenvoudige menselijkheid, de natuurlijke verwondering en de heilige eerbied voor de dag en het ruisen van de tijd. Omdat het 'nieuwe' zo weinig nieuws zegt, omdat dit 'nieuws' de oude, de eeuwige structuur van onze langzaam-opnemende ziel verstoort en omdat wat er dan nieuws aan mag zijn in één nacht verschaalt, daarom schijnt het ons – verreweg de meesten van ons kennen immers geen andere lectuur dan hun krant – dat de wereld zonder wonderen voortwentelt onder een dorre hemel, schijnt ons het uitzicht saai, de buurman gewoon, de wereld compleet een gekkenhuis, de dag zo zwaar, het werk zo zinloos en de kinderen die er per ongeluk nog geboren worden eigenlijk zo overbodig, misplaatst en zielig. En we redden ons door het leven (het 'leven'!) te nemen zoals het valt en de mensen (de 'mensen'!) te nemen voor wat ze zijn.

Het is door een Nederlandse dichter eens zó gezegd:

"Wij leven allen in 't Wonder –
als wie slaapwandlend droomt te waken
loopen we ons droomwijs wijs te maken,
dat 't leven gewoon is,

---

¹⁰ *Arthur Schopenhauer, *Die Welt als Wille und Vorstellung*, 3. Buch, 1. Band. Leipzig: Brockhaus 1819, §36. Daar is het: "Die Kunst ... ist überall am Ziel". [1233]

maar 't is biezonder!"¹¹

Dit te ontdekken, dit éne, dat het leven... bijzonder is, ziedaar de werking van de ernstige, ontvankelijke lectuur. Het gaat niet zonder de ontsluiting van het innerlijke gezicht, welke door de akte van het lezen zich aan ons voltrekt of althans voltrekken kán bij boeken die boeken zijn. Dat de afscheiding uit het leven en deze ontsluiting, ondanks de schijn van het tegendeel, niets is dan een omweg tot diepere communie met het léven – dit vermoeden, dit geloof wordt gesteund door een merkwaardige psychologische waarneming, namelijk dat de schone boeken die we in onze jonge jaren lazen ook waar hun 'inhoud' grotendeels vervaagd is, een zeer scherp beeld in ons hebben nagelaten van de omgeving en het licht van de uren waarin we lazen. "Ik Zat bij nen boom te lezen / al in mijnen brevier / de zonne kwam gerezen / gelijk een kole vier"¹² – wij kennen allen nog de boom en het mos en de verre geluiden van toen en toen, van die dag die nimmer keerde, van die kleine eeuwigheid waarin een donker en gouden deel van het leven voor ons openviel als een brevier, waar de kunstenaar ons in één onvergelykelyk ogenblik de gehele werkelijkheid als een aanbiddelyk wonder te binnen bracht.

Omdat wij niet alleen uit het paradijs van de onmiddellijkheid verdreven zijn, maar ook van de grondvormen en het grote ritme van de natuur vervreemd, omdat wij geen natuurkinderen zijn en geen heiligen, geen scheper¹³ en geen kluizenaar, daarom is voor ons het lezen geen luxe, maar onmisbare therapie, en zonder haar zullen wij in ónze tijd wel allerminst kunnen komen tot de bevinding hoe van één stukje van de werkelijkheid het voorhangsel van de lelijkheid en de onbeduidendheid, dat ons onnieuwsgierig maakt tegenover het hele omgevende leven, wordt weggeschoven. Onze geest is langzamerhand zo lui en zo lusteloos geworden dat wij slechts door een geestelijke schoonheidsopenbaring van buiten een prikkel kunnen ontvangen om de sleur en de leuzen van ons te werpen, om zélf te leven, zélf te zien. Deze prikkel op zichzelf moeten wij weliswaar evenmin zoeken als het grote geluk waarmee de kennis-door-de-schoonheid gepaard gaat, maar zoals wij boven zeiden dat voor de ingewijden dit geluk als motief nooit geheel uitgeschakeld zal kunnen worden, zo zeggen wij hier dat een zekere dorst naar leven, een honger vanuit eigen bedolven oorspronkelijkheid de dingen van de wereld namen te geven, ja zelfs een wild verlangen uit onze rol van maatschappelijke poppen uit te breken naar het rauwe leven en naar de stille dingen en naar hun verborgen harmonie (die immers een afglans zou kunnen zijn van het verloren en herwonnen paradijs), een stellig recht heeft.

Wie – ik doe maar een betrekkelijk willekeurige greep – Van Looy's *Feesten* leest en *Het huisje aan de sloot* van Carry van Bruggen, Tolstoi's *Oorlog en Vrede*, *Madame Bovary* van Flaubert en – om tot hogere regionen te stijgen – Cervantes' *Don Quichotte* en Shakespeare's *King Lear* – dat zijn maar zeven boeken¹⁴ – wie, zeg ik, deze werkelijk leest

---

¹¹ Albert Verwey *in 'Vijf Idyllen', de derde idylle, in: *Verzamelde Gedichten*. Amsterdam: Versluys 1889, 235. [2174]

¹² *Uit het gedicht met deze beginregels van Guido Gezelle (ca. 1859). In: *Guido Gezelle's Dichtwerken*, deel 1. Amsterdam: Veen ³1949, 495.

¹³ *Vlaams en 17de-eeuws Nederlands voor '(eenzame) (schaaps)herder'.

¹⁴ *Al deze zes (!) titels stonden in M's bibliotheek: [2160, 2353, 3497, 3185, 3494, 3326]. Versie 1946 laat het woord 'zeven' hier en verderop in deze alinea gemakshalve weg.

met een volkomen ontvankelijkheid en trouwe overgave aan de vorm, die heeft reeds meer kennis van de diepten van het leven en van de menselijke natuur dan een wetenschappelijk psycholoog die zich in deze en dergelijke schrifturen nimmer op deze wijze verdiept heeft. Maar ook omgekeerd: om deze zeven boeken bij benadering goed te kunnen opnemen is verondersteld dat men geleefd heeft en dat men een en ander van zijn persoonlijke lot, maar vooral van het lot van anderen¹⁵ zich ten diepste heeft aangetrokken. Voor het lezen, voor het creatieve lezen geldt, zij het in geheel andere mate en met een onmeetbaar verschil in bewustheid, wat Rilke zijn Malte Laurids Brigge laat zeggen over het schrijven van een vers: “om der wille van één vers, moet men vele steden zien, en mensen en dingen, men moet de dieren kennen, men moet voelen hoe de vogels vliegen en het gebaar weten, waarmee de bloemen zich openen gaan in de morgen. Men moet het vermogen hebben terug te denken aan wegen in onbekende streken, aan onverwachte ontmoetingen en aan uren-van-afscheid, die men zag aankomen – aan dagen onzer kindse jaren, die nog nimmer doorlicht werden, aan de ouders, die men moest krenken, wanneer zij ons vreugde bereidden en men vermocht niet hen te begrijpen (want het was een vreugde voor de anderen), aan kinderziekten, die zo wonderlijk beginnen, met zoveel diepgaande en zware veranderingen, aan dagen in stille dicht-verhangen huiskamers en aan morgens aan zee, aan de zee, de zee zelf, aan zeeën, aan reisenachten die hoog boven ons heenruisten en met de sterren vlogen – en nog is het niet genoeg, als men aan dit alles denken mag. Men moet herinneringen hebben aan vele liefdesnachten, waarvan niet één de andere geleeke, aan kreten van barenden en aan de lichte witte, slapende kraamvrouwen, die zich sluiten. Maar ook bij stervenden moet men geweest zijn, bij doden gezeten hebben in de kamer, met het open venster en de plotselinge geruchten. En het is ook nog niet voldoende, herinneringen te hebben, men moet ze ook weer kunnen vergeten, als het vele zijn en men moet het grote geduld hebben te wachten, tot zij wederkomen, want de herinneringen zelf zijn het nog niet – eerst als zij bloed worden in ons, blik en gebaar, naamloos en niet meer van onszelf te onderscheiden, eerst dan kon het gebeuren, dat in een zeer uitzonderlijk uur, het eerste woord van een vers in hun midden opstaat en uit hun midden uitgaat.”¹⁶

Het rijke en bittere leven maakt ons bereid en geschikt tot het hier bedoelde lezen. En het lezen leidt tot verdieping van ons leven. Daarom – ik wil niet graag overdrijven, maar als ik overdrijf is het om u te winnen voor uw eigen kansen, uw levenskansen – daarom is de akte van het lezen van zo diepe ernst. Daarom heeft het minstens evenveel zin om te bidden vóór men een boek opent dan te bidden voor de maaltijd. In en door de akte van het lezen leert een mens bij tijden het leven te loven¹⁷ als een kind. Zij leert lachen om het modieuze en leert aandacht voor het originele. Zij leert het massale verachten, terwijl zij leert buigen voor het leed van mens en menigte. Zij getuigt voor het levende leven en pleit voor de ware eenvoud, zij wijdt ons in tot de wijsheid, die Dostojewski eens paradoxaal aldus heeft omschreven: het leven meer lief te hebben dan de zin van het leven.¹⁸ Want de werkelijke

---

¹⁵ *Deze zeven woorden zijn weggelaten in versie 1946.

¹⁶ *In: Rainer Maria Rilke, *Het dagboek van Malte Laurids Brigge*. Amsterdam: Querido 1936, 22v. Dit was tot 1981 de enige uitgave in het Nederlands (vertaling van D.A.M. Binnendijk en M. Brunt). Miskotte maakte drie jaar eerder een eigen vertaling. In zijn bibliotheek had hij een Duitse uitgave: *Die Aufzeichnungen des Malte Laurids Brigge*. Leipzig: Insel 1919. [3562]

¹⁷ *1946: leven.

¹⁸ *In: *De gebroeders Karamazow*. Amsterdam: Van Holkema & Warendorf 1932, 212.

zin van ons leven rust enkel in Gods Woord, en wij verstaan het Woord dat tot ons geschiedt niet of nauwelijks indien wij in plaats van het leven te doorlijden gelijk het ons omringt en aanraakt, het leven versnijden naar de zin van een quasi-alomvattende wereldverklaring of wereldbeschouwing – zodat er een onmiddellijker verband bestaat tussen het luisteren naar het eeuwige Woord en de kunst van het lezen dan tussen dit luisteren en het vaste bezit van een wereldverklaring of wereldbeschouwing die 'sluit' en ons juist daarom noodzakelijk uitsluit van de werkelijkheid en van het horen naar Hem die alle bestaan en alle weten oneindig te boven gaat, naar Hem die dit ons mensenleven in het licht stelt van zijn goddelijke aangezicht, van Zijn onpeilbare gericht en Zijn onmetelijke mededogen.